DUMITRU POP

FOLCLOR ŞI LITERATURĂ ROMÂNĂ ÎN TRANSILVANIA
Epoca veche

Pentru cei ce n-au cunoscut mai de-aproape Muzeul Limbii Române, întemeiat de Sextil Puşcariu în 1919, acesta era asimilat unui „institut de lingvistică”. În realitate, el reprezenta mult mai mult. Încă din 1917, pe când reflecta asupra posibilităţii înfiinţării unui Muzeu al Limbii Române, Sextil Puşcariu considera că acesta trebuia să depăşească interesul lingvistic, acordând importanţa cuvenită şi altor domenii ale culturii şi civilizaţiei poporului român. Asemenea lui Vasile Bogrea, Sextil Puşcariu socotea că „lingvistica, istoria, etnografia, folclorul şi literatura” alcătuiesc diferitele feţe ale aceluiaşi întreg: „istoria culturală”[1]. În concepţia lui Sextil Puşcariu şi a colegilor săi de la recent înfiinţata Universitate românească din Cluj, Muzeul Limbii Române era mai degrabă un „institut de istorie culturală”, având un profil larg, în care trecutul istoric trebuia studiat împreună cu limba şi literatura, precum şi cu folclorul şi etnografia. Avem de-a face cu o viziune integratoare mai veche, prezentă în activitatea personalităţilor universitare din acea epocă[2]. Orientarea aceasta se reflectă corespunzător şi în paginile „Dacoromaniei”, prestigioasa publicaţie a Muzeului Limbii Române. Studiile şi articolele de limbă şi literatură română, alături de cele de folclor şi etnografie, de antroponomastică şi toponimie, sunt adesea rezultatul unor cercetări de teren, făcute uneori împreună de către specialişti ai diferitelor domenii, aşa cum sunt, de exemplu, chestionarele concepute în vederea anchetelor pe baza cărora urma să se elaboreze *Atlasul Lingvistic Român*, chestionare care au fost formulate de lingvişti, cărora li s-au adăugat un etnograf şi un folclorist[3].

Descifrând textele vechi, lingviştii au descoperit şi au scos la iveală momente importante din istoria limbii şi literaturii noastre, deschizând calea unor cercetări ulterioare. În acest cadru se înscrie şi articolul nostru.

Spirite dintre cele mai luminate au subliniat îndeajuns atât primordialitatea în timp a culturii orale, cât şi rolul ce i-a revenit acesteia în evoluţia culturii scrise a omenirii. Cultura orală a constituit un factor hotărâtor în dezvoltarea celei scrise,

---

[1] Sextil Puşcariu, în DR, IV/2, 1924 – 1926, p. 1530.

[2] Vezi unele date la D. Pop, *Clujul – centru de cercetare a culturii populare româneşti,* în AAF, XII–XIV, 1991 – 1993, p. 265 şi urm.

[3] D. Pop, *Limba şi cultura populară în viziunea Muzeului Limbii Române,* în „Studii şi comunicări de etnologie”, IX, 1995, p. 45-51.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 167-173

pentru care a reprezentat o permanentă şi inepuizabilă sursă de inspiraţie, pentru ca după apariţia acesteia ele să evolueze paralel, printr-o colaborare care a cunoscut direcţii, forme şi ritmuri impuse de contextul istoric în care s-au dezvoltat.

Linia aceasta de evoluţie e valabilă şi pentru cultura română, cu precizarea că, aşa cum demonstrează ultimele relicve arheologice[4] şi documente de arhivă descoperite[5], cele două forme de cultură, orală şi scrisă, au apărut aproape simultan, încă în zorii istoriei poporului român, în perioada etnogenezei, implicit a limbii sale. Nu vom aborda în cele ce urmează această problemă, ci ne vom referi la o perioadă târzie şi totuşi timpurie în ceea ce priveşte istoria propriu-zisă a literaturii române din Transilvania. Procesul pe care îl vom releva precede cu mai bine de două secole şi jumătate apariţia curentului inspiraţiei folclorice. Avem de-a face cu un proces embrionar şi spontan, impus de necesităţi culturale şi literare, propriu şi caracteristic începuturilor tuturor literaturilor naţionale, dar care la românii din Transilvania a fost întârziat în condiţiile social-politice vitrege care le-au fost rezervate acestora în istorie.

Din secolul al XVI-lea, la aproximativ o jumătate de veac de la cel dintâi document scris ce ni s-a păstrat (nu care s-a scris) în limba română (scrisoarea boierului Neacşu, din Câmpulung-Muscel, adresată, în vara anului 1521, judelui Braşovului, Hans Benkner), datează un codice manuscris, cunoscut sub denumirea de *Codex Sturdzanus,* descoperit în Măhaci, jud. Alba. El conţine două grupe de texte apocrife: prima cuprinde literatură apocrifă apocaliptică, cea de-a doua, legende hagiografice şi „cugetări în ora morţii" – cum le denumea B. P. Hasdeu. Unele dintre textele cuprinse în codicele ardelean au lăsat urme adânci în creaţia noastră folclorică, după cum nu este exclus ca însăşi traducerea lor în limba română să fi favorizat pătrunderea în conţinutul lor a unor elemente folclorice. N. Cartojan crede că textul cuprins în „Cugetările din ora morţii" au fost copiate înainte de 1580 „de un anonim şi cusute într-un volum cu textele măhăcene de Popa Grigore"[6].

Scrierile care alcătuiesc *Codicele Sturdzan* vin uneori de la mari distanţe şi din vremuri vechi, şi ele au continuat să călătorească în timp până târziu, către secolul nostru. Pe lângă rolul ce l-au avut în viaţa culturală şi morală, ele au constituit şi un important exerciţiu în mânuirea condeiului şi a limbii literare. Totodată, vechile texte la care ne referim au captat adesea şi elemente de cultură populară, aparţinătoare celor mai variate domenii ale acesteia: elemente de medicină populară, credinţe, obiceiuri, motive şi chiar forme folclorice. La rândul său, *Codicele Sturdzan* şi-a avut şi el istoria şi rolul său în planul vieţii noastre culturale, relevând, între altele, procesul la care ne-am referit mai sus.

---

[4] Vezi şi N. Gudea, *Vasul cu inscripţie şi simboluri creştine de la Moigrad* (II), în „Acta Musei Porolissensis", Zalău, XVII, 1993, p. 151-183 şi (III), *ibidem,* 1996, p. 115-123.

[5] Date foarte importante la Ion Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana,* Bucureşti, 1996 şi D. Pop, *La culture populaire roumaine traditionelle dans le cadre européen,* în *L'espace rural,* Cluj-Napoca, 1997, p. 137-145.

[6] *Istoria literaturii române vechi,* Bucureşti, 1980, p. 112.

După primul război mondial, un preot ardelean i-a dăruit fostului profesor N. Drăganu, de la Universitatea clujeană, un codice manuscris alcătuit din 318 foi, lipsindu-i însă atât începutul, cât şi sfârşitul. Sunt adunate în corpul lui scrieri din mai multe manuscrise, datorate unor copişti diferiţi şi în perioade deosebite, ultimul dintre ei fiind probabil un Ion din Surduc (cel din Bihor, după părerea lui N. Drăganu) şi purtând data „1783, mai, 5". Pe lângă faptul că întregeşte „o însemnată lacună a *Codicelui Sturdzan*"[7], manuscrisul în discuţie conţine mai multe texte folclorice sau folclorizate, între care o „istorie" (legendă) în proză a tutunului, menită să stârpească obiceiul fumatului, un *Descântec de ciumă, Descântece de friguri,* un *Descântec românesc de alungarea dracului,* cântecul popular în genul celor de lume ale lui Anton Pann şi larg răspândit în ultimele două secole *Grăi un tinerel voinic,* cu unele ecouri din poezia populară maghiară[8], sau versuri precum: „Spune, lele, cu dreptate, nu mi-ţi pierde sufletul de când bade tău lâsat,/ Câţi voinici ai sărutat" ş. a. m. d.

În cele ce urmează, ne vom opri doar asupra a două texte semnificative pentru fenomenul pe care l-am amintit la început. E vorba, mai întâi, de valorificarea în textul unei rugăciuni a unei forme, a unei structuri, precum şi a unor modalităţi şi tehnici proprii unei categorii folclorice de mare vechime şi largă răspândire în acea epocă. Textul acestei „rugăciuni", din care un fragment se găseşte în *Codicele Sturdzan,* a fost copiat, după părerea lui Hasdeu, de către Popa Grigore din Măhaci, înainte de 1583, asemenea „cugetărilor...", urmând după originalul slavon din care s-a tradus[9]; faptul că avem de-a face cu o traducere din slavonă nu schimbă însă esenţa problemei, întrucât traducerea s-a făcut de către cărturarul român cu mijloacele ce le avea la îndemână în limba şi în cultura căreia i se încadra prin calitatea sa de român. *Rugăciunea de alungare a dracilor din ape* este, evident, opera unei feţe bisericeşti, astfel încât ea se înscrie şi prin geneză în sfera literaturii religioase, reprezentând un anume tip de rugăciune, destinată apărării apelor fertilizatoare de duhurile necurate, asigurării, în ultimă analiză, a belşugului holdelor. Redăm textul acestei prime creaţii într-o transcriere cât mai accesibilă:

„Adeverită este şi destoinică şi dire/a/ptă frămsiaţe D/o/mnului nostru I/su/s H/risto/s pusă pre Arhanghelu Mihail să străjuiască râurile apelor ca să n-aibă putere diavolul pre ele. Domnul vine cu giurământ mare, cu Tatăl şi cu Fiul şi cu Duhul Sf/â/nt cum pre diavol să-l înterească („îndepărteze", *a interi*) de pre râurile apelor, ca să n-aibă putere a bate lucrul botedzaţilor a ploia cu ploaia re/a/.

Oprescu-te, diavole, cu d/u/mn/e/zăul viu adeverit,

Cuntenescu-te („te împiedic", *a cunteni*), diavole, cu toţi îngerii ce fece domnul,

---

[7] Cf. Nicolae Drăganu, *Pagini de literatură veche. O colecţie de cărţi populare într-un manuscris din jumătatea a doua a secolului XVIII*, în DR, II, 1923 – 1924, p. 238.

[8] *Ibidem,* p. 251.

[9] B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, vol. I–III, Bucureşti, 1983, 1984; aici vol. II, p. 174-176.

Cuntenescu-te, diavole, cu patru unghiuri a ceriului,
Oprescu-te, diavole, cu patru evanghelişti ce țin ceriul şi pământul,
Oprescu-te, diavole, cu cetate/a/ ce/a/ mare a Ier/u/s/a/limului în care să odihnesc toți direpții,
Cuntenescu-te, diavole, cu 12 ap/o/s/to/li,
Oprescu-te, diavole, cu 16 proroci sf/i/nți,
Cuntenescu-te, diavole, cu 40 de sf/i/nți,
Oprescu-te, diavole, cu Ioan Botezătoriul D/o/mnului,
Cuntenescu-te, diavole, cu 4 patrierşi,
Oprescu-te, diavole, cu 318 de părinți sf/i/nți ce au fost în Nichie,
Să n-aibă putere pre lucrul creştinilor a ploe ploaia cu fraş,
Cuntenescu-te, diavole, cu angh/e/lii şi cu arhanghelii
Domnului nostru I/su/s H/risto/s ispăşitoriul nostru,
Cuntenescu-te, diavole, cu naştere lui H/risto/s,
Oprescu-te, diavole, cu botezul Domnului nostru I/su/s H/risto/s, ispăşitoriul nostru,
Cuntenescu-te, diavole, cu înviere lui Lazar,
Oprescu-te, diavole, cu Dumineca Florilor a Domnului nostru I/su/s H/risto/s ispăsitoriului nostru.
Cuntenescu-te, diavole, cu înviere Domnului nostru I/su/s H/risto/s ispăsitoriul nostru,
Cuntenescu-te, diavole, cu suire Domnului nostru lui I/su/s H/risto/s ispăşitoriul nostru,
Oprescu-te, diavole, cu frămsiațe Domnului nostru lui I/sus H/ristos ce s/e/ închipui pentru noi la dzua Preobrajenilor,
Cuntenescu-te, diavole, cu putere cinstitei şi de viață făcătoarei cruci, să n-aibi putere a bate grăul creştinilor şi holdele-i,
Oprescu-te, diavole, cu 3 sf/i/nți cu Sedrah şi cu Misah şi cu Avdenago,
Cuntenescu-te, diavole, cu doao lumini ce fece d/o/mnul soarele zilei şi luna nopții.
Să n-aibi putere a bate grăul creştinilor, holdele, viile,
Oprescu-te, diavole, şi te blastăm cu herovimii Domnului nostru lui I/su/s H/risto/s, ceia ce cântă cântarea netăcută
Şi cu al nostru grai să fie luată sus această rugăciune,
Preste toate bl/a/gosloveşte-ne, D/oa/mne, şi pre noi
Acum şi pururea şi în vecii vecilor, amin".

După cum se poate constata cu destulă uşurință, rugăciunea citată, creată şi simțită, cu siguranță, ca atare, de interpreții ei, aduce mai degrabă a vrajă, a exorcism decât a rugăciune. Acele „oprescu-te" şi „cuntenescu-te", „să n-ai putere" nu au deloc aerul unei rugăciuni, ci al unui descântec, în care diavolul, duhul rău este amenințat cu forțele cerului: „cu Tatăl şi cu Fiul şi cu Duhul Sfânt", cu

evangheliştii şi prorocii şi cu cei 40 de sfinţi, cu toate sărbătorile etc. etc., care sunt invocate în apărarea holdelor şi manei câmpului. Baza acesei creaţii o constituie gândirea magică, aceea care a alimentat un anumit tip de demersuri, menite să influenţeze în sens favorabil viaţa. Spre deosebire de un anume tip de descântece, de exemplu, în care, potrivit străvechii mentalităţi, boala este dată de Dumnezeu sau de anumite personaje sfinte, se apelează la rugăminte[10]. Când, în schimb, boala este produsă de fiinţe malefice, acestora li se porunceşte să plece, să se îndepărteze de cel bolnav sau sunt ameninţate cu cele sfinte; alteori, duhurile necurate, inclusiv diavolul, sunt păcălite, induse în eroare, după ce mai întâi sunt rugate şi ele să se îndure de cel suferind etc.[11]. Procedeele acestea apar şi în alte categorii folclorice de sorginte magică. La nevoie, în caz de secetă, de pildă, Fiinţa supremă subalternă acesteia este invocată şi rugată să intervină în beneficiul oamenilor. Dacă însă ea nu dă curs rugăminţii, este ameninţată şi chiar sancţionată, prin insulte sau profanare (aruncarea în apă sau în mocirlă)[12].

În cazul *Rugăciunii pentru alungarea diavolului din ape,* creatorul ei, mai exact al arhetipului ei, a apelat la modalitatea afirmării imperative a voinţei de a zădărnici posibila acţiune a diavolului de a cotropi holdele oamenilor prin ploi şi furtuni. Se apelează, în plus, şi la ameninţarea lui cu puterea *sfintelor*, aliate ale creştinilor.

În concluzie, rugăciunea reprodusă de noi reprezintă valorificarea în sens creştin a unui exorcism de origine arhaică, un moment din amplul proces de încreştinare a unor creaţii magice străvechi, care s-au putut menţine astfel în circulaţie, uneori până în vremea noastră[13]. Rezultatul final al amintitului proces îl constituie apariţia unei noi creaţii, ce se înscrie în cadrul literaturii religioase, fără să fie însă recunoscută de biserică, aşadar o piesă de literatură religioasă apocrifă. Avem de-a face cu o formă de literatură prigonită de biserică între altele prin sancţionarea preoţilor prin care se performa, ca monopol al lor datorită caracterului ei păgân), dar, în acelaşi timp, admisă de marea majoritate a poporului, care se regăsea în rădăcinile ei milenare, satisfăcând totodată şi cerinţele lor religioase prin natura creştinismului (cosmic) făurit de cei mulţi într-o durată de timp echivalentă, în genere, cu propria lor istorie.

Celălalt exemplu la care ne referim, oferit de acelaşi codice bihorean, studiat de Nicolae Drăganu[14] şi datând de pe la 1780, e un fragment de scenetă comico-satirică în versuri, dominată de grotesc. Asistăm la un gen de proces între o fată înşelată şi făptuitor, „vlădica” fiind judecător. Fata spune, printre altele:

---

[10] Vezi I.-A. Candrea, *Folclor medical român comparat,* Bucureşti, 1944, p. 334.

[11] *Ibidem.*

[12] Vezi exemple şi informaţii bibliografice la D. Pop, *Obiceiuri agrare în tradiţia populară românească,* Cluj-Napoca, 1989, p. 145 şi urm.

[13] Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului,* Bucureşti, 1978, p. 160.

[14] *Op. cit.,* p. 245.

Că cu minciuni m-au luat
Şi un galbăn mi-au giuruit
Până ce m-au amăgit.
Şi tot au zis că m-a lua
Şi binişor m-a îmbrăca,
Şi nici a vrut să mă ia,
Nici galbănul să mi-l dea.
Şi ni i-au agiuns atăta,
Ce au îndrăgit şi pe alta
Şi mie /pe mine mi-au dat pe uşe afară,
De sânt de mare ocară.

Pledoaria fetei este zadarnică. Vlădica dă dreptate voinicului, de vreme ce ea „n-a țipat”.

Versurile ce urmează au „spirit”, observă N. Drăganu, dar sunt triviale, motiv pentru care nu le reproduce.

Nu ştim cu ce scop va fi fost creată această „scenetă”, poate spre a fi reprezentată în fața spectatorilor. Indicații în favoarea acestei păreri există: elevii şcolilor din Blaj ofereau în epocă spectacole de acest gen, iar F. J. Sulzer aminteşte, în 1782, „existența unei comedii pastorale” reprezentate la Braşov[15]. Din preajma anului 1780 datează „cea mai veche scriere de teatru din Transilvania în limba română: *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedio expressa*[16], operă încărcată de elemente folclorice, care anunță parcă *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu, care marchează un moment special în procesul pe care îl urmărim. Oricum, fragmentul citat e desprins dintr-o piesă mai amplă, al cărei caracter comico-satiric se vădeşte a fi dominant. Este vorba de o producție cultă, probabil printre primele scrise la noi. Substratul ei folcloric e evident, atât în tema şi spiritul ce o străbate, cât şi în versurile, care, atunci când nu sunt luate din poezia populară satirică, urmează cu fidelitate modelul acesteia.

Dacă avem în vedere prezența, fie ea chiar fragmentară, a *Rugăciunii de alungare a dracilor din ape,* în *Codicele Sturdzan* din secolul al XVI-lea, precum şi faptul că din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea ne parvin numeroase manuscrise cuprinzând „vierşuri la morți”, reprezentând creații scrise de preoți şi dieci de la bisericile vremii, care au valorificat străvechi structuri poetice de bocet, iar tematic imagini de bocet, dominate adesea de arhicunoscutul motiv *fortuna labilis*[17] („soarta alunecoasă” sau „deşertăciunea deşertăciunilor, căci toate sunt deşarte”),

---

[15] Apud *Istoria teatrului în România,* vol. I, Bucureşti, 1965, p. 183.

[16] *Ibidem.*

[17] Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească,* vol. II, p. 211. Vezi şi I. Breazu, *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi,* în AAF, V, 1939, mai ales p. 89-96.

că din aceleaşi secole ne parvin o parte dintre creştineştile „cântece de stea” şi din colindele apocrife create de clerici şi cărturari apropiați bisericii, texte crescute şi ele pe arhaicele structuri poetice din colinda tradițională[18], precum şi diverse tipuri de cântece şi versuri pe teme din cele mai diferite, predominante fiind cele de dragoste, cele mai multe inspirate de poezia populară sau valorificând într-o manieră originală formele acesteia, adesea în stilul propriu creațiilor lăutăreşti[19] ş. a. m. d., ne putem face o idee mai limpede cu privire la modul cum s-a conturat vechea noastră literatură scrisă, cultă, care răsare în mod necesar din cea populară, orală.

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

[18] Amănunte la Al. Rosetti, *Colindele religioase la români,* Bucureşti, 1920.

[19] *Cântece câmpeneşti cu glasuri rumâneşti,* Cluj, 1768, care a fost studiată de Onisifor Ghibu, în *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte,* Bucureşti, 1934.